

CENGİZ HAN'IN HAYATI VE ASKERİ SEFERLERİ

Engin KIRLI*

Özet

Cengiz Han dünya tarihinin en önemli hükümdarlarından biridir. Üzerinde egemenlik kurduğu toprakların genişliği göz önünde tutulduğunda, özellikle hayatının son yirmi beş yılında kazandığı başarıların mukayese edilebileceği başka bir örnek yoktur. Üstelik Cengiz Han'ın, bu büyük başarıları gerçekleştirirken, kendisine miras olarak intikal eden ne devlet, ne ordu, ne halk ve ne de bir hazinesi vardı. O, bu unsurların tamamını yoktan bir araya getirdi. Orta-Asya'daki çeşitli kavimleri kendi yönetiminde topladıktan sonra imparatorluğunun sınırlarını hızla genişletti ve “tarihte yaşamış en büyük fatih” oldu. Kurduğu siyasi yapı onun ölümünden sonra da varlığını ve gelişimini sürdürdü. Dolayısıyla Cengiz Han yalnızca bir komutan değil; aynı zamanda devlet kurucu, kanun koyucu, teşkilatçı ve psikolojik savaş taktiklerini çok etkili şekilde kullanan bir yöneticidir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Moğol, Fatih, Çin.

THE CENGİZ KHAN'S LIFE AND HIS MİLLİTARY EXPEDİTİONS

ABSTRACT

Cengiz Khan is one of the most important emperors of world history. He was succesful in conquering vast areas especially during the last 25 years of his life. It can be said that there is no other example to compare with this matter. Cengiz Han had not inherited a state, an army, a treasury or a community. He banded together those elements himself. After taking different groups living in Central Asia under his control, he expanded the borders of his empire and became “the greatest conqueror of world history”. The political structure he founded continued the existence and development.

* Engin Kırılı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi,
engin_kirli@mynet.com

As a result Cengiz Han is not only military commander but also the founder of a state, the organisator of a state, a lawmaker and an administrator who used psychological war tactics effectively.

Key Words: Cengiz Khan, Mongol, Conqueror, China.

Giriş

Dünya tarihinde, Cengiz Han'ın (Timuçin) gerçekleştirdiği seferler mesafe olarak en uzak bölgelere uzanan harekâtlardır. Tarihin hiçbir döneminde, Cengiz Han'ın hükmettiği kadar geniş topraklar bir tek kişi tarafından ele geçirilememiştir. Cengiz Han öldüğü zaman kurmuş olduğu imparatorluğunun hudutları, Büyük İskender'in ulaştığı sınırların dört, Roma İmparatorluğunun ise iki katıydı ve Moğollar için genişleme dönemi henüz yeni başlamaktaydı. Üstelik Cengiz, bu başarıları elde ederken dünya tarihinin iyi bilinen diğer fatihleri gibi hazır bir ordu, zengin bir hazine, oturmuş bir devlet teşkilatı devralmadı. O, tüm bu başarılarını adeta yoktan bir halk, ordu ve devlet teşkilatı kurarak başardı.

Tüm standartlara göre Cengiz Han, dünya tarihi için sıra dışı ve son derece önemli bir kişidir. Ancak yine de ulaştığı başarılar dünya tarihinde yeterli ilgiyi görmedi. Onun adı “dizginlenmeyen barbarlık”, “uygarlığın sona erdirilişi” ve “putperest orduların tehdidi” olarak algılandı. Hiçbir zaman, büyük imparatorluklar kuran İskender, Timur ya da Napolyon gibi kişilerle eşdeğerde tutulmadı. Oysa ulaştığı başarıların derecesi daha yakından tanıdığımız bu isimlerin tümünden daha büyüktür. Onu diğer fatihlerden üstün kılan bir diğer özellik de, Moğol İmparatorluğunun sürekliliğidir. Büyük İskender ölünce, imparatorluğu generalleri arasında paylaşıldı ve aralarında önemsiz nedenlerle çıkan anlaşmazlıklar sonucunda ele geçirmiş olduğu topraklarının geriye kalan kısımları da kaybedildi. Moğol İmparatorluğu ise, yüreğindeki karizmatik kişinin ölümünden sonra bile, Timur ve İskender'in kurduğu imparatorlukların aksine, hedeflerini yitirmedi. Cengiz Han, halefini seçtiği gibi, bir imparatorluğu yönetecek birimlerin temelini de attı. Cengiz Han'ın kendi döneminin standartlarına göre çağdaş bir ordusu, geçirdikleri aşamalar boyunca yetenek ve becerileri ödüllendirilerek rütbeleri yükseltilmiş generalleri vardı. Üstelik bu karizmatik

lider ordusunu ve onu idare eden komutanlarını, sonsuza dek sürecekmış gibi gözükten zaferlerle ödüllendirmekteydi. Askerlerine dağıttığı inanılmaz servet, kuşku duyulmayan bir sadakatin doğmasına da yol açmıştı. Cengiz Han, Napolyon'un aksine, ordusunu hiçbir zaman yalnız bırakmadı ve kendi şöhreti uğruna askerlerini kurban da etmedi. Zaferlerini parlak bir strateji, organizasyon, disiplin ve cesaret sonucunda elde etti. Askeri tarihte Cengiz Han'ın yaşamının son yirmi beş yılı içinde kazandığı zaferlerin kıyaslanabileceği başka bir örnek yoktur. Cengiz Han'ın bu başarıları belki ele geçirdiği ülkeler ve halkları açısından bedeli çok ağır olmuş yüz binlerce insan hayatını kaybetmişti. Fakat netice itibariyle, 13. yüzyılda Asya kıtasının tamamı Cengiz Han'ın ismi ile yankılanmıştı.

Moğol fetihleri çok şaşırtıcı bir şekilde ve aniden dünya tarihinin gündemine girmiş bir gelişmedir. Moğolların gerçekleştirdikleri harekâtlar karşısında rakip kuvvetlerde oluşturdukları şaşkınlık ve dehşeti tasvir açısından, R. Marshall'ın eserinden yaptığımız aşağıdaki alıntı durumun tasviri açısından oldukça iyi bir örnektir:¹

“Krakow kentinin ana meydanının merkezinde, Polonya'nın en önemli kiliselerinden biri olarak kabul edilen St. Mary Kilisesi yer alır. Paskalya'da her saat başı Krakow itfaiyesinden bir trompetçi, kilisenin ana kulesinin balkonuna çıkıp silah kuşanma çağrısı yapar. Bu tören, XIII. yüzyılın ortalarında, trompetçinin, düşmanın kentin kapılarına yaklaştığını haber verdiği ve ardından Krakow'un yerle bir edildiği günün anısını tazelemek için yapılır. Acıklı melodinin tam ortasında trompetçi birden susar. Rivayete göre, bir Moğol oku o anda hedefini bulmuştur.

Yedi yüzyıl önce bu alarm ilk kez çalındığında Krakow halkı kenti boşaltmaya, kent duvarlarının ardındaki ormanlara kaçmaya çoktan başlamıştı. Birkaç gün önce Polonya Kralı Dük Boleslaw işgalcileri durdurmak üzere ordusunu göndermiş ancak pusuya düşürülen askerler ok yağmuru altında yok edilmişlerdi. Haber Krakow'a ulaşınca, Boleslaw ve ailesi, taşıyabilecekleri tüm servetlerini beraberlerine alarak, geri kalan askerlerle birlikte Macaristan'a kaçmış; kent halkını kendi kaderlerine terk ederek, savunmasız bırakmışlardı. İşgal ordusu kente girdiğinde sokakların garip bir

¹ Robert Marshall, *Moğollar*, İstanbul 1996, s. 35.

sessizlik içinde olduğunu gördüler. 24 Mart 1241'de, Paskalya Yortusu'nun Pazar gününde Krakow alevler içinde kaldı.

Avrupa'nın diğer ülkelerinde Krakow'un yağmalanması haberi korkunç bir işaret olarak algılandı. Adeta Dünya dışı bir fırtına, yoluna çıkan her şeyi silip süpürüyordu. İstilacılar Krakow'dan sonra batıya yöneldiler ve Avrupa şövalye sınıfının temelini oluşturan Töton, Templier ve Hospitaller şövalyeleri ile yerel paralı askerlerden oluşan birleşik Avrupa ordusu ile karşılaştılar. Avrupalılar için savaş tam bir hezimetti. Birkaç gün içinde, büyük bir Hristiyan ordusu daha yok edildi. Şaşkına dönen Ortaçağ tarihçileri olaylardan hiçbir anlam çıkaramıyor; işgalcilerin yıldırım taktikleri akıllarını karıştırdığı için, ordunun gücünü olduğundan dört-beş kat fazla zannediyorlardı. Avrupalı komutanlar açısından bu deneyim acı bir savaş sanatı dersi olmuştu. Tüm çarpışmalarda istilacı ordunun sayıca daha az olmasına karşın, Moğol generalleri daha rahat manevra yapıyor, daha iyi düşünüyor ve daha iyi savaşıyordu. Disiplinli makineler gibi hareket eden askerler, karmaşık taktik hareketlerini inanılmaz bir düzen ve disiplinle koordine edebiliyorlardı. Olaylara daha geniş açıdan bakınca, Moğol ordularının baştan sona dikkatle planlanıp uygulanmış son derece karmaşık bir savaş makinesi gibi, Polonya'dan Macaristan ovalarına kadar ilerledikleri görülmekteydi.

Felaket haberleri tüm Avrupa'ya yayıldıkça, ortalığı karşı konulmaz bir bozgun ve lanetlenme söylentileri sardı. "İnsanlık dışı canavarların şeytani gariplikleri" hakkında dedikodular duyulmaya başlandı. At-başlı yaratıklar kurbanlarını yiyorlardı, olağanüstü güçlere sahiptiler ve Tanrı'nın lanetlediği dünyayı cezalandırmak için ortaya çıkmışlardı. Almanya'da bu batıl isteri dalgası öylesine yaygınlaştı ki, Moğollar'ın İsrail'in yitik kavimlerinden biri olduğuna inanıldı ve Yahudi tüccarların sınırları aşım onlara gizlice silah taşıdıkları söylentisi yayıldı. Bu yüzden bir sürü Yahudi sınır karakollarında idam edildi. Macarlar istilacıları 'köpek suratlı Tatarlar'² olarak tanımladılar. Avusturya'da yaşayan bir Fransız keşiş ise, Moğol askerlerinin Avrupalı

² Tatar ve Moğol sözcüklerinin aynı toplumu ifade etmek için kullanılması kafa karıştırıyor, çünkü bunlar birbirine düşman olan iki ayrı kabilenin ismidir. Timuçin, ülkesinde siyasi birliği oluşturmaya çalıştığı dönemdeki savaşlar süresince, Moğollar'ın Tatar kabilesiyle şiddetli çatışmalar yaşadığı bilinmektedir. Bu karışıklığı açıklayabilmek için VIII. yy.'a kadar giden kayıtlardan da anlaşılacağı gibi, Moğollar'dan hemen önce bozkır kavimleri arasında en önemli yeri işgal edenler Tatarlar'dı. Marshall, *a. g. e.*, s. 9. Ayrıca bkz. M. Fuad Köprülü, 'Cengiz Han', *İ.A.*, Eskişehir 1997, s. 91.

kadınlara tecavüz ettikten sonra kurbanlarının göğüslerini koparıp “köpek başlı” prenslerine sunduklarını ve prenslerinde bu ‘leziz yemekleri’ afiyetle mideye indirdiklerini yazmaktaydı.

Kilise’de felaketleri açıklayabilmek için antik efsane ve mitleri yeniden canlandırmaktan geri kalmadı. Dominiken tarikatına mensup Monte Croce’li keşiş Ricoldo, Moğol isminin³ efsanelerdeki Magog’un oğulları olan Mogogoli’den türemiş olduğunu açıkladı. Efsaneye göre antik zamanlarda Gog ve Magog (Ye’cüc ile Me’cüc)⁴ isimli iki yağmacı dev, Avrupa’yı dehşete düşürmüştü. Büyük İskender bu devleri yenilgiye uğratıp Kafkas dağlarının açılması imkânsız kapılarının ardına kilitlemişti. Şimdi, bunların soyundan gelenler özgür kalmış ve yeryüzündeki uygarlıkları yok etmek için saldırıyorlardı. İnanişâ göre “onları durdurmak ancak İskender’in adını anımsatarak mümkün olurdu.” Kuzey Avrupa’nın hıncahınç dolan kiliselerinde korkuya kapılmış insanlara vaazlar veriliyor ve papazlar ettikleri yakarışlarda “...Tatarlar’ın gazabından kurtar bizi Tanrım” diye biten dualar ediyorlardı. İşgal gücünün karşısında durabilecek sayıda askere sahip tek ordu, Fransız Kralına aitti. Ancak bu ordu da Moğollar tarafından imha edilecekti. Papa ise tüm Hristiyanlığın yok edileceğine inanıyor gibiydi ve şöyle dua ettiği söyleniyordu: “Şu Tatarların elinden Hristiyan adının tümüyle silineceğini düşününce, kemiklerimiz sızlıyor.”⁵

³ Moğollar, bir nevi çeşitli göçebe kavimlerin bir araya gelmesinden oluşmuştu. Tarihi kayıtlara geçen ilk devlet, 1215 yılında Pekin’i fetheden Cengiz Han’ın hükümdarlığında kurulmuştu. Pierre Marc – Stono Dusik; Olağanüstü Gezileriyle Marco Polo (çev: Güldere Pamir), İstanbul 1995, s. 79. Barthold, şu bilgiyi aktarır: Moğol kelimesi Cengiz Han devrinde resmi bir tabirden ibaret olup milletin kendisi tarafından kullanılmıyordu. V. V. Barthold; Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Ankara 1990, s. 406. Cengiz Han’ın aralarından çıktığı Moğolların, Raşideddin tarafından toplanan efsanelerine göre, çok eski zamanlarda Türkler tarafından mağlup edilen Moğol milleti Ergenekon Dağları’na çekilmek zorunda kaldı. İranlı tarihçiler, 9. asırda Moğollar’ın Ergenekon’dan çıkarak Onon ve Selenga Nehirlerinin ovalarına indiklerini kaydeder.

⁴ Eski ve Yeni Ahit’te Gog ve Magog isminde zikredilenlerle, Kur’an-ı Kerim’de ve Hadislerde geçen Ye’cüc ve Me’cüc hakkında ki rivayetler için bkz. İsmail Cerrahoğlu; ‘Ye’cüc – Me’cüc ve Türkler’ , *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XX, Ankara 1975.

⁵ Marshall, *a.g.e.* s.1-2. 1241 Vahlstatt yenilgisi Avrupa’ya Moğol tehdidi ile askeri olarak baş edemeyeceğini açıkça göstermişti. Eğer Avrupa işgal edilmediyse bunun sebebi Moğol Şefinin (Ögedey Aralık 1241) Avrupalılar açısından tam zamanında ölümü ve uzun vadede Güney ve Doğu’nun, Hanlara Batı’dan daha çekici gelmesinden kaynaklandı. Bkn: C. M. Cipolla; *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği* (Ç: T. Temiz), İstanbul 1998, s. 8.

Dünya, adeta başka bir gezegenden gelmiş istilacı bir gücün darbesiyle sersemlemişti. Moğollar sanki bilinmeyen bir ülkeden⁶ çıkıp gelmişlerdi. Dönemin Avrupalı halklarının dar ve içe dönük, dışa kapalı bakış açılarından dolayı, Ural Dağları'nın ardındaki bölgeler hakkında hiçbir bilgiye sahip değildiler. Avrupalıların, Moğolların kim oldukları ve neler yaptıkları konusundaki bilgisizliği yalnız sahip oldukları bilgilerin sınırlılığından değil, aynı zamanda Moğol fetihlerinin inanılmaz büyüklüğünden dolayı insanın hayal gücünü zorlamasından da kaynaklanmaktaydı. Çünkü bu kadar geniş topraklar hiç bu kadar kısa bir sürede ele geçirilmemişti.

Aslında, Avrupa'nın merkezini sarsan bu ani ve karşı konulmaz fırtına daha önce Asya kıtasını dolaşmıştı. Kore Yarımadası'ndan Tuna Nehri'ne kadar, yeryüzünün neredeyse üçte birini oluşturan topraklar artık bir tek ailenin elindeydi ve bunların hepsi elli yıldan kısa bir süre içinde gerçekleşmişti. Üstelik Cengiz Han'ın kurduğu bu İmparatorluğun sınırları, genişlemeyi sürdürüyordu. Moğollar, ordularının Almanya sınırına dayanmasından otuz yıl kadar sonra, Çin'in tümünü ele geçirmişlerdi ve Japonya ile Cava'yı istila etmeye hazırlanıyorlardı. Hangi açıdan bakarsanız bakın, Cengiz Han ve Moğollar, soluk kesen bir başarı elde etmişlerdi.⁷ Peki, unutulmuş bir coğrafyadan çıkıp dünyayı sarsan Moğol Devleti'nin kurucusu Cengiz Han kimdi?

Cengiz Han'ın Hayatı

Gelecekte Tingiz (deniz) ünvanını⁸ alacak Timuçin'in, Borcigin klanına mensup olarak 1167 tarihinde doğduğu sanılmaktadır.⁹ Ailesinin büyük oğlu olan Timuçin, 'Dülün-Boldak bölgesinde, Onon ırmağının sağ kıyısında, şimdi Rus topraklarında

⁶ Avrupa bu dönemde doğu hakkında çok az malumata sahip idi. Henüz kendi kara sınırlarını dahi tam olarak tespit edebilmiş değildiler. Moğol fetihleriyle haritacılık alanında görülen gelişmeler için bkz: Zeki Veledi Togan; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 121. V.V. Barthold; *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1997, s. 64; Daniel J. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, Ankara 1996, s. 127 – 128.

⁷ Marshall, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁸ Çinggis (Cengiz) kağan unvanı, cihanşümul imparator manasına geliyordu. Halil İnalcık ' Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi' , *SBF Dergisi*, XIV / 1, Ankara 1958, s. 69- 94. Osman Turan: ' Çingiz Adı Hakkında' *Belleten C. V/18*, Ankara 1941, s. 267 – 276. Osman Turan söz konusu makalesinde, Cengiz'in manasına ilişkin olarak ileri sürülen görüşleri tetkik etmiştir. Bunlar, Çin'e Çingiz adını (Semanın oğlu) T'ien-tze, diğer Çince öğretim de Çingsze (mükemmel cengaver) gibi manalara geldiğine dair görüşleri ileri sürüyor. Fakat Turan'n ileri sürdüğü görüşler içinde en çok Tingiz (deniz) adı ile Çingiz'in bir ilişkisi olduğu fikri benimseniyor. İbtidâi fikre göre de dünyayı okyanusun kuşattığı düşünüldüğünde Çingiz'in deniz manasına geldiği düşünülebilir. Moğolca Deniz anlamına gelen Tingiz ismi halkların farklı telaffuzu ile değişerek Cengiz şeklini aldı.

⁹ Cengiz'in doğum tarihi hakkındaki çeşitli rivayetle için bkz: Köprülü, *a. g .m.*, s.91.

Greenwich'e göre 115 Doğu boylamında dünyaya gelmişti.¹⁰ Gizli tarihte verilen malumata göre, Timuçin doğarken sağ elinde saka (kemiği)¹¹ büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tutuyordu. Tatar'lardan, Timuçin-uge'nin getirildiği zamanda doğduğu için, ona bu nedenle Timuçin ismi verilmişti.¹²

Moğol ve Tatar kabileleri ile sürekli savaşan küçük bir klanın lideri olan babası Yesügey Bahadır, oğlu dokuz yaşına basınca, karısının kabilesi olan Unggiradlar'dan bir kızla evlenmesi için gerekli düzenlemeyi yapar ve Moğol gelenekleri uyarınca oğlunu müstakbel karısının ailesinin yanına bırakır. Timuçin'in babası bir gün bozkırdan evine dönerken birkaç Tatar ile karşılaşır ve kim olduklarını bilmeden onlardan içmek bir miktar için su ister. Ancak eski düşmanlarını tanıyan Tatarlar, bu suyun içine Yesügey'de, etkisini ağır ağır gösterecek bir zehir de katarlar. Ailesinin "ger"ine vardığı zaman Yesügey, ölmek üzeredir ve nitekim akşam karanlığı çökmeden son nefesini verir.¹³ Bu gelişme üzerine Temuçin derhal eve çağrılır.

On iki yaşlarında yetim kaldığında (1179'a doğru) onu çok küçük ve zayıf gören kabilesi, Timuçin itaat etmeyi reddetti. Annesi Hoelun-ucin'in bütün gayretine rağmen Timuçin'in babasının arkadaşları ve kabile mensupları, klanın sahip olduğu sürüleri de alarak Timuçin'i ve ailesini terk etmişlerdi.¹⁴ Babasından kalan sürüsünü baba tarafından akrabalarına kaptıran müstakbel Timuçin, at ve koyun sürülerini yeniden teşkil edinceye kadar annesi ve kardeşleriyle birlikte sefil bir kara ve su avcılığı hayatı sürmek zorunda kaldı.¹⁵ Hoelun-ucin ve çocukları, Onon ırmağı yakınlarındaki dağlara kaçmaya mecbur kaldılar ve orada sürekli tehdit altında yapayalnız bir şekilde; böğürtlen, balık ve avladıkları hayvanları yiyerek yaşam savaşı verdiler.¹⁶ Binecek atları

¹⁰ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1993, s.195. Yesugai-ba'atur'un Ho'elun-ucin'den Timuçin, Hasar, Haçi'un Temuge isminde dört oğlu ve Temulun adında bir kızı oldu. Ahmet Temir, *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, Ankara 1995, s.19.

¹¹ Saka 'aşık oyununda zar yerine kullanılan kemik'. Moğollar'ın Gizli Tarihi'nin 1240 yılında yazıldığını göz önünde bulundurarak, yazarın Cengiz'in karizmatik kişiliğinin etkisiyle ona bir takım efsanevi özellikler atfedebileceği unutulmamalıdır.

¹² Temir, *a.g.e.* , s. 19. Fuat Köprülü, *a.g.m.*, s. 19'da, bu adı mağlup edilen bir kabile reisinin vermiş olduğunu belirtiyor.

¹³ Marshall, *a.g.e.* s. 10, Temir, *a.g.e.* s. 21- 22.

¹⁴ Gizli Tarih'te Temuçin'in babasının vefatının ardından klan mensuplarının kendi aralarında gerçekleştirdikleri müzakere neticesinde : "Bu kadımla çocuklarını burada bırakıp göç edin, onları almadan gidin!" şeklinde karar aldıkları aktarılır, Temir, *a.g.e.* s. 24.

¹⁵ Grousset, *a.g.e.* s. 192.

¹⁶ Marshall, *a.g.e.* s. 10, Grousset, *a.g.e.* s. 196.

dahi olmadığından yakaladıkları Ren Geyiklerini binek ve yük hayvanı olarak kullandılar.

Timuçin bu zor koşullar altında büyüdü ve başka bir klana mensup olan Camuka ile tanışıp anda (kan kardeşliği) bağı kurdu. Daha sonra bu iki arkadaşın yaşamı keşişcekti. Gizli tarihte ve diğer kaynaklarda; Timuçin'in bu sıkıntılı yoksulluk döneminde, avladıkları balıklardan birinin paylaşımı sırasında çıkan bir mücadeleden sonra kardeşini ani bir öfkeye kapılarak ok ile öldürdüğü belirtilir.¹⁷ Üvey kardeşi Bekter, Timuçin'den bir tarla kuşu ile balık aşırımı. Küçük kardeşi Kasar'ın yardımıyla Timuçin, Bekter'i okla vurarak öldürür.¹⁸ R. Marshall ise kardeşini öldürmesinin gerçek sebebinin altında başka bir nedenin bulunduğunu, Timuçin'in aile reisliği konusunda önemli bir rakibini ortadan kaldırarak, klan politikalarının temel noktalarından birini elde etmeye çalıştığını iddia etmektedir.¹⁹

Çocukluk yılları türlü zorluklar içinde geçen Timuçin, rakip kabileler tarafından bir süre tutsak da edildi. Yesügey'in adamlarını Timuçin'in ailesine karşı kışkırtan Tayıçut kabilesi Timuçin'i kaçırınca, annesinin üzüntüsü ıstıraba dönüştü. Bazı araştırmacılar, Timuçin'in bu tutsaklığını öldürdüğü kardeşi ile irtibatlandırmakta ve Timuçin'in öldürdüğü üvey kardeşiyle bu kabile arasında bulunan bağdan dolayı, intikam almak için kaçırıldığını ileri sürmektedir.²⁰ Onun kaçırılmasının nedenine ilişkin olarak öne sürülen diğer bir iddiaya göre ise; ailesinin çektiği sıkıntıların daha sonra intikamını almasından korktukları için Timuçin'i uygun bir zamanda öldürmek kastıyla tutsak ettikleri yönündedir.²¹ Gizli Tarih, Timuçin'in birkaç ay esir kaldıktan sonra bir yerel bayram sırasında zayıf bir adama teslim edilmesinden faydalanarak kaçtığını anlatır.²² Timuçin, Süldüs şefi Sokran-şira ve onun oğulları Çila'un ve Çimbay'ın işbirliği sayesinde kurtulmuştu.²³ Kaçmasına yardımcı olanları Timuçin'in imparatorluğunu kurduğu zaman ödüllendirdiği söylenir. Timuçin'in çocukluk ve ergenlik çağında başından geçen bu hadiseler sayesinde; soylu bir aileden geldiği halde

¹⁷ Temir, a.g.e., s. Marshall, s. 10. Cinayet'in ardından Timuçin ve kardeşi eve geldikleri zaman, Ucin Ana onlara 'Katiller!' diye haykırarak tepkisini gösterir, bkz. Temir, a.g.e., s. 28.

¹⁸ Grousset, a.g.e. s. 196. Gizli Tarih'te ise yalnız balık aşırısından bahsedilir, bkz. Temir, a.g.e. s. 26.

¹⁹ Marshall, a.g.e s. 10.

²⁰ Marshall, a.g.e s. 11.

²¹ Temir, a.g.e s. 31-32.

²² Temir, a.g.e s. 31.

²³ Grousset, a.g.e s. 196.

basit bir köylü gibi yaşamayı, yetişkinlerin nedenli kaprisli ve vefasız olduklarını ve gerçek sadakatin klan veya kabile dışında da bulunabileceğini öğrenmesine yardımcı olduğu düşünülebilir. Eğer böyle ise, ömrünün ilk yıllarında edindiği bu tecrübeler, gelecekte kuracağı siyasi birlik için kendisinde bazı ilkelerin tespiti ve bu ilkelerin uygulanması hususunda oldukça önemli katkılar sağlamıştır.

Esareten kurtulduktan sonra Timuçin, mükemmel bir okçu olan kardeşi Kasar ile birlikte ailesinin meselelerini bizzat halletmeye başladı. Gayretli çalışmaları sonucunda Timuçin'in ailesi artık dokuz ata sahip olmuşlardı. Bir gün bu atlardan sekizi, bozkırdaki serseriler tarafından çalındı. Timuçin, atlarını Arulat şefinin oğlu Boğurçu'nun yardımıyla geri aldı.²⁴ Böylece Boğurçu onun en yakın dostlarından biri oldu ve en mükemmel generallerinden biri olmak için de şanslı günleri beklemeye başladı.

Onaltı yaşına basınca Timuçin, babasının ölmeden önce ayarlamış olduğu sözlüsü Börte ile evlenmek için Unggirad klanına gitti. Ailesinden gelen hakları yeniden elde edebilmek için bir desteğe muhtaç olduğunu düşünüp, babasının eski bir dostu ve anda'sı olan, Onon ırmağı çevresinde yaşayan Türk asıllı bir topluluk olan Kerayit'lerin lideri Tuğrul'un yanına gitti.

Cengiz Hanın Kerayitlerin Hükümdarı Tuğrul İle İttifak Kurması

Kerayitler, komşuları Moğollar gibi atlı ve göçer kavimdirler. Aralarındaki tek fark Kerayitler'in Nasturi mezhebine bağlı Hristiyan olmalarıydı. Tuğrul'un (Wang Han)²⁵ ataları, Ortadoğu'dan yola çıkıp Asya'ya gelmiş olan misyoner rahipler vasıtasıyla Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi.²⁶ Samur kürklerinden²⁷ oluşan armağanlarını Tuğrul'a²⁸ sunan Timuçin'in Kerayitler'in liderinin teveccüh ile karşılandığı bilinmektedir. Tuğrul ile Timuçin bundan böyle artık müttefik olmuşlar ve Timuçin

²⁴ Grousset, *a.g.e* s. 196. Boğurçu, Timuçin'in atlarını almasına yardım etmek üzere yola çıktığında ailesine haber vermemiştir. Üç gün sonra eve döndüğünde Boğurçu'nun babasını ağlar bir vaziyette buldular.

²⁵ Wang ismi için bu makaledeki 38 numaralı dipnota bakınız.

²⁶ Grousset, Keraitlerin hristiyanlığa geçişinin 1011 yılında olduğunu belirtir, bkz. Grousset, *a.g.e* s. 188.

²⁷ Temir, *a.g.e* s. 34- 36. Tuğrul ismi Türkçe bir addir. Timuçin'in hediyesinin siyah samur kürk olduğu gizli tarihte kayıtlıdır.s. 37.

²⁸ Gizli Tarihte Tuğrul, Onghan olarak zikredilmektedir bkz. Temir, *a.g.e* s. 70-110.

mutlak şekilde Tuğrul'un tabii olmuştu. Bu bağlılık Timuçin'in Kerayit hükümdarına yaptığı hitapta kullandığı "babam Han" unvanıyla da açıkça bellidir.²⁹

Tuğrul, Timuçin'e babasının adamlarını yeniden toplaması için destek olacağına dair söz verdi. Timuçin daha harekete geçememiş iken düşmanları olan Merkitler Timuçin'in kampını bastılar ve karısı Börte'yi kaçırdılar. Cengiz Merkit çetesi tarafından yapılan bu baskından ancak karısı Börte'yi bırakarak kurtulabilmişti.³⁰ Tuğrul, bu kaçırılma haberi üzerine derhal harekete geçerek, Merkit'lerle çarpışmak için bir ordu topladı ve komutasını Timuçin'in çocukluk yıllarında anda'sı olan Camuka'ya verdi. Karşı saldırı ile Börte kurtarılmış³¹ ve Timuçin kendisini kanıtlamıştı. Tek hayal kırıklığı Börte'nin hamile olmasıydı. Büyük oğlu Cuci'nin evlilik dışı bir ilişkiden doğmuş olabileceği kuşkusunu Timuçin hayatı boyunca hep taşıdı.³²

Merkitler'e yapılan savaştan sonra Timuçin ve adamları on sekiz ay Camuka'yla ve onun kabilesi ile birlikte yaşadılar. Timuçin ile Camuka'nın dostluğu güçlüydü, ama ikisi de son derece hırslı olan bu genç yöneticiler arasında gizli bir rekabet de başlamıştı. Bir akşamüstü artık aynı görüşleri paylaşmadıklarına karar veren Timuçin³³, adamlarıyla birlikte Camuka'nın kampından ayrılıp gecenin karanlığına doğru yola çıktı.³⁴ Sabah olunca başka bir grubun, iki arkadaş arasında seçim yapıp insana daha fazla güven ve sadakat duygusu veren Timuçin'i yeğleyerek peşlerinden gelmiş oldukları fark edildi. Taraftarlarına kaşı olan cömertliği, adamlarının Timuçin'e çok değer vermelerine neden oluyordu. Gizli tarihe göre Timuçin'in tarafını seçenlerin ağzından şu sözler nakledilir. "Timuçin adamlarına kendi giysilerini veriyor, hatta kendi atlarına bile binilmesine izin veriyor. Bu adam kabileye huzur getirip, tüm ulusu

²⁹ Grousset, *a.g.e* s.197.

³⁰ Marshal, *a.g.e* s. 11. Grousset, *a.g.e*, s. 197. "Borte-ucin için at kalmadığı, bu yüzden Ho'ahçin'in, Börte'yi arabaya sakladığı fakat askerlerin yolda giden arabayı durdurarak, kapısını kırıp içine girdikleri ve içeride bir kadının oturduğunu görüp, onu yanlarına alarak otlar üzerindeki izleri takip ederek Cengiz'in peşine düştükleri" belirtiliyor, Temir, *a.g.e*, s. 49.

³¹ 'Timuçin geceleyin kaçmakta olan bir kabileye rastladı.' Börte! Börte! Diye bağırırken, kaçmakta olan kabilenin içinde Börte-ucin de vardı. Timuçin'i sesinden tanıyarak arabadan indi koşup Timuçin'in yanına geldi', Temir, *a.g.e*. s. 49.

³² Cengiz'in Harzemşahlar üzerine sefere çıkarken kendisine veliyaht tayin ederken bu sorun bir kere daha su yüzüne çıkmıştır.

³³"At ve koyun sürülerini besleyenlerin farklı otlak belirleme ve farklı yaşantı seçme durumunda idiler". Bu yorum, Markist ekole uygun şekilde tarihi hadiseleri yorumlamaya çalışma çabalarının bir sonucudur. Bu konuda geniş bilgi için bkz: B.Y. VLADİMİRTSOV; *Moğolların İctimâî Teşkilatı*, Ankara, 1987, s. 127- 132. Ancak tarihi realite açısından bu iddiaların herhangi bir geçerliliği bulunmamaktadır.

³⁴ Temir, *a.g.e* s. 53- 54.

yönetebilir” diyorlardı. Kısa süre sonra Timuçin, Moğol hanı seçildi, fakat aslında bu unvanın büyük bir değeri yoktu, zira Moğol halkının yalnızca küçük bir bölümünü yönetiyordu. Bu arada Timuçin’in bozkırı yönetmek için kutsal bir emir aldığını anlatan Şamanlar aracılığıyla öyküleri geniş topluluklara yayılmaya başladı.³⁵ Gerçekte Timuçin bu öykülerden yararlanmasını çok iyi biliyordu. “Cengiz Han’ın tezahürü olduğu ilahi güç Tengri idi.” Nitekim Cengiz Han’ın Burkan Kaldun dağındaki ilahi kudrete karşı özel bir taassupla bağlı olduğu bilinmektedir. Cengiz’in “Tengri benim gücüme güç kattı ve bana dünyanın idaresini verdi” dediği iddia edilmekteydi. Kısa süre sonra klanlar bayrağı altında toplanmak için yarışmaya başlamıştı.³⁶

Cengiz Hanın Siyaset Alanında Yükselişi

Timuçin’in bozkırdaki halklar arasında şöhretinin artmasından rahatsız olan Camuka, çok geçmeden onunla çarpışmaya karar verdi.³⁷ Gizli Tarih’te, bu iki dost arasındaki ilişkinin çatışmaya dönüşmesine yönelik olarak şu bilgiler yer alır. Timuçin’in at sürülerinin Camuka’nın adamları tarafından çalınmaya çalışırken, Camuka’nın küçük kardeşinin öldürülmesi üzerine Camuka’nın intikam için sefere çıktığı ve Cengiz’i Onon boylarında Cerane geçidine kadar çekilmeye mecbur ettiği yazılıdır. Camuka, Timuçin’in kampına ani bir saldırı düzenledi. Timuçin canını zor kurtardı ve bu kez intikam alma sırası kendisindeydi. Timuçin’in özellikle, esir düşen adamlarının Camuka tarafından yetmiş büyük kazan içinde kaynatılarak öldürüldüğünü öğrenince büyük bir hırs ve öfkeye kapıldığı aktarılır.³⁸

Timuçin, Camuka’ya karşı harekete girişmeden önce, Kerayitler’in lideri ve kendisinin de hamisi olan Tuğrul, vasal prensi yardıma çağırdı. Zira bu sırada Kerayit konfederasyonuna mensup bir grup ayaklanmış ve yaşlı adamı hiçbir koruma olmaksızın Gobi Çölünde dolaşmaya zorlamıştı.³⁹ Haberi alan Timuçin derhal bir ordu

³⁵ Cengiz’in hakikaten daha çocukluk yıllarından itibaren bir cihangirlik davasında bulunup bulunmadığına hükmetmek kolay değildir.

³⁶ Grousset, *a.g.e.*, s. 215. Kendi yaylalarını düşman hücumundan korumak, akınlarla kazanç temin etmek, sürekle avları için çokça adam bulundurmaya gibi ihtiyaç ve zaruretle bozkır aristokratlarını bir hanın idaresi altında toplanmaya, büyük kabile birliğine girmeye mecbur ediyordu. Vladimirstsov, *a.g.e.* s. 126.

³⁷ Temir, *a.g.e.* s. 62.

³⁸ Temir, *a.g.e.* s. 62’de öldürülenlerin Çin prensleri olduğu kayıtlıdır.

³⁹ Nayman Kralı İnanç Bilge’nin desteklediği, öz kardeşi Erke- Kara tarafından tahtından edilmişti. Güney – Batıya Çu nehrine kadar kaçarak Karakitaylar’a sığınmış ve boş yere onların kendisini desteklemesini beklemişti. Karakitay hükümdarı ile bozuşunca Gobi’de sefil bir şekilde dolaşmaya başlamıştı. Grousset, *a.g.e.* s. 200.

toplayıp hamisi olan bu kişinin düşmanlarıyla çarpıştı. Kazandığı başarı bozkır kabileleri arasında şöhretinin daha da artmasına yol açtı. Söz konusu gelişmelere ilâve olarak Timuçin, Kerayit konfederasyonu içindeki karışıklıktan yararlanmak isteyen Merkitler'in saldırısını da püskürtünce, ününe ün katmış oldu.

XII. asrın ikinci yarısında, yerel sebepler göz önünde tutulmaz ise, Moğolistan'da meydana gelen bu kabileler arası hadiseler aslında, Çin hükümetinin uyguladığı siyasetin sonucuydu. Diğer Çin hanedanlarında olduğu gibi, Kin sülalesinin de bozkır halklarına yönelik esas siyaseti, boyunduruğu altına girmeyen göçebe kabile reislerini aynı soydan gelen diğer kabilelere ezdirmektir.⁴⁰ Nitekim Buyir- Nor Tatarları, Çin için tehlikeli bir vaziyete gelince Çinlilerin tavırları değişti. Kin hanedanlığı tipik Çin geleneğine uygun tarzda Tatar vasallarının artan küstahlıklarından rahatsız olduklarından bu dertten kurtulmak için Tuğrul ve Timuçin'den paralı askerlik yapmalarını istemekteydi. Eski düşmanlarından intikam almak düşüncesi Moğollar'ı heveslendirdi ve bu işe var gücüyle sarıldılar. Tatarlar'ın yenilgiye uğratılması, bozkırdaki güç dengesini önemli ölçüde değiştirdi. Pekin Sarayı Tuğrul'a Çin ünvanı Wang'ı (kral veya hükümdar anlamına gelmektedir) vererek onu mükâfatlandırdı. Moğol tarihinin bu döneme ait öyküleri diğer kültürlerin öyküleriyle karıştırılarak yazıldığından, Wang (Moğolca Ong) Han bir süre sonra Doğu'nun en tanınmış Hıristiyan Prensi olarak anılmaya başladı. Ong ya da Wang ismi daha sonraları "John" ismiyle karıştırılınca, büyük bir Hristiyan efsanesinin ilk tohumları böylece atılmış oldu.⁴¹ Bu başarılı sefer sonucunda Timuçin de mütevazı bir unvan almıştı ki bu durumda Pekin Sarayı'nın Timuçin'i, bir Kerayit tabii olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Timuçin, askeri alanda ünlü bir kişi haline gelmesine rağmen, Ong Han'ın hizmetinde kalmayı yeğliyordu. Timuçin ve adamları bozkırlarda, Altaylardan Hinggan dağlarına kadar uzanan topraklarda savaşlar yaptılar ve giderek güçlenmeleri kısa sürede düşman kazanmalarına neden oldu. Timuçin'e düşmanlığı artmış olan Camuka; Merkitler'i, Naymanları, Tatarlar'ın geride kalanlarını, Tayıçutlar'ı ve hatta Timuçin'in

⁴⁰ Köprülü, *a. g. m.*, s. 92.

⁴¹ Marshall, *a. g. e.* s. 12. Wang Han'ın adı, Marco Polo ile Avrupa'ya aktarılacak ve telaffuz farkı ile Wang, Jan'a dönüşecektir. Avrupa'da Coğrafi Keşifler sırasında dile getirilen, Doğu'da yaşayan ve büyük bir krallığın sahibi ve Hz. İsa'nın havarisi Aziz Jan efsanesi bu şekilde ortaya çıkmıştır.

annesinin kabilesi olan Unggiradlar'ı yanına aldı. Ong Han'ın orduları ile geri kalan tüm bozkır kabilelerinin askerlerinden oluşan ve denk olmayan kuvvetler arasında gerçekleşecek olan bu savaş, 1201-1202 kışı boyunca sürdü. Camuka'nın konfederasyonu, kötü organize edildiği için, bölük bölük mağlup olup dağıldı. Savaş, Tatar ordusunun neredeyse tümünün Timuçin'in babasının intikamını almak için Hinggan Dağları'nın eteğinde katledilmesiyle doruk noktasına ulaştı.⁴²

Timuçin tarafından desteklenen Ong Han'ın Kerayit konfederasyonu, bu savaşlar sonucunda bozkırın doğu bölgesinin de kontrolünü eline geçirdi. Fakat savaşlar sürüp giderken, Ong Han ile Timuçin arasındaki güven duygusu zayıflamaya başladı. Timuçin, Tatarları ortadan kaldırdıktan sonra, Ong Han ile bir evlilik bağı kurma zamanının geldiğine karar verdi. Büyük oğlu Cuci'ye Ong Han'ın kızını istedi. Vassalının küstahlığı ve hırsına öfkelenen Ong Han, bu teklifi kabul etmedi.⁴³ Üstelik artık epey yaşlanmış olan Tuğrul, Timuçin'in önemi giderek artan konumundan da korkmaya başlamıştı ve bu nedenle çarpışmalarda artık eskisi kadar iyi bir birliktelik sergilemiyorlardı. Ong Han'dan beklediği desteği görmeyen Timuçin, askerlerini savaş alanlarından habersiz şekilde çeken Tuğrul Han yüzünden, birkaç kez neredeyse düşmana yenilecek duruma düşmüştü.⁴⁴

Zaman içinde kabileler Timuçin'in Tuğrul Han'ın gözden düştüğünü hissedip onu terk etmeye başladılar. Bu durum Timuçin'e, bozkır insanının sadakati konusunda acı bir test oldu. Çok geçmeden Tuğrul Han ile Timuçin kuvvetleri arasında bir çatışma çıktı. Daha üstün olan Kerayit güçleriyle çarpışırken, Timuçin'in ikinci oğlu Ögedey ağır yaralandı. Timuçin, 4600 askeriyle geri çekilip, Balciyuna Gölü kıyısına yerleşmek zorunda kaldı. Timuçin eski hamisiyle temas kurmak ve arayı düzeltmek istediye de reddedildi.⁴⁵ İssız topraklardaki bu hadise 1203 yılında yaşanmış olmalıdır. Erken dönem tarihçileri ve Timuçin için yaşanan bu gelişme büyük bir sınav olarak görülmüştür. Sonraki yıllarda, Balciyuna Gölü kıyısındaiken Timuçin ile beraber olduğunu kanıtlayanlar büyük ödüllerle onurlandırıldılar.

⁴² Marshall, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁴³ Temir, *a.g.e.* s. 88.

⁴⁴ Marshall, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁵ Temir, *a.g.e.* s. 99. Bu elçinin Arhai – hasar Sugegai-ce 'un olduğu belirtilir.

Ong Han'ın (Tuğrul'un) yaşlanması üzerine idari kararlar giderek daha fazla şekilde oğlu tarafından alınmaya başlandı. Ancak Tuğrul'un oğlunun yönetimi altındaki Kerayit konfederasyonu bölünme alâmetleri göstermeye başladı. Kerayit birliğinden ayrılan boylar, teker teker Timuçin'in yanında yer aldılar. Gücünü kazandığına inandı anda saldıran Temuçin, Kerayitler'i savunmasız bir biçimde yakaladı.⁴⁶ Aslında Kerayit ordusu Timuçin'in birliklerinden daha kalabalıktı. Daha güçlü olan orduya karşı yapılan bu çarpışma üç gün sürdü. Timuçin sonunda zafere ulaştı. Ong Han savaş meydanından kaçtı ve komşu boylardan bir kişi tarafından yakalanıp öldürüldü.⁴⁷ Kerayit birliklerini kendi ordusuna katmayı düşünen Timuçin, bu ordunun komutanlarının sadakatini kazanmak için, onların cezalandırılmamalarını emretti. Hatta halkın önünde onların kahramanlıklarını yüceltmeye çalıştı. Kerayitler'in Moğol ulusu içinde eritilmesi gerektiğinden, oğullarını prenseslerle evlendirdi.⁴⁸

Artık doğu bozkırlarında Timuçin'in mutlak üstünlüğünün sağlanmış olduğu düşünülebilir. Fakat, Kerayitler'e karşı kazandığı zaferin sonrasında karşısında daha kararlı ve güçlü düşmanlar da vardı. Örneğin bölgenin en önemli gücü olan ve Selenga Irmağıyla Altay Dağları arasında yaşayan Naymanlar.⁴⁹ Yenilgiye uğrayan diğer boylardan kaçanların hemen hepsi Naymanların yanında toplanmıştı. Hatta Timuçin'in eski andası (kankardeşi) olan Camuka bile Naymanlar'a iltihak etmişti.⁵⁰

Naymanlar ile çarpışmanın kaçınılmazlığını fark eden Timuçin,⁵¹ savaş planları yapmak için, yönetimi altındaki boyların liderlerini bir araya topladığı bir kurultay

⁴⁶ Grousset, *a.g.e* s. 202. Meşhur Kerayit Hanı Vang- Han hiçbir zaman 'padişah, hükümdar' olmamıştı. Onu hanlık rütbesine çıkarmamız ve onda bulunmayan vasıfları ve kudreti ona isnat etmemiz sırf Vonttan adı ve unvanıyla bağlı ananın tesiri altında bulunduğumuzdan ileri gelmiştir. Gençlik zamanında Cengiz, Camuka ve başkaları gibi bir han olarak karşımıza çıkar. Kaynaklar da ispat ediyor ki Van Han Kerayitler'in biricik hanı da değildi. Yesugey-bagatur ve genç Cengiz gibi küçük başbuğlardan bile yardım istemeye mecbur oluyordu. Onun devleti de bir darbe ile mahvolmuştur. Bütün kaynakların işaret ettiklerine göre Vang Han, Yesugey, Cengiz, Camuka'larla kendisini müsavi olarak tutuyordu, bkz. Vladimirtsov, *a.g.e* s. 125.

⁴⁷ Bkz. Temir, *a.g.e* s. 110. Onghan'ın öldürülmesi.

⁴⁸ Marshall, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁴⁹ Naymanlar'ın Türk soyundan olduklarına ilişkin inceleme için bkz: Abdülkadir İnan, "Nayman Boyunun Soyu Meselesi", *Belleten*, C. XXIV/ 96, Ankara 1960, s. 539- 545. R. Grousset ise Nayman, isminin Moğolca olduğunu söylemektedir. Bkn. Grousset, *a.g.e*, s. 187.

⁵⁰ Marshall, *a.g.e.*, s. 14.

⁵¹ Zira Gizli Tarihte Timuçin'e karşı Naimanlar'ın baskın yapmayı tasarladıklarından bahsedilmektedir, bkz Temir, *a.g.e.*, s. 113- 114.

düzenledi.⁵² Savaş hazırlığı yaparken, ordusunu on, yüz ve bin kişiden oluşan gruplar halinde yeniden tertipleledi.⁵³ Hazırlıklar sona erince Fare Yılı'nın (1204) Ay Yortusu gününde Timuçin savaş bayraklarını kutsadı⁵⁴ ve Nayman orduları üzerine yürümeye başladı. Kamp kurulunca lazım gelenden yüzlerce kat daha fazla ateş yaktırdı ve düşman casuslarını, ordusunun sanıldığından çok daha kalabalık olduğuna inandırdı. İki ordu karşı karşıya gelince, Timuçin'in yeni savaş düzenini inceleyen Camuka, belki de kendi hesapları tutmadığı için, daha çarpışmalar başlamadan sessizce savaş meydanından ayrıldı.⁵⁵ Naymanlar, Moğollarla çarpışmak için ileri atıldılar, ama Camuka'nın askerleri geride kalınca cesaretlerini yitirdiler ve ağır bir yenilgiye uğradılar. Nayman kralı aldığı yaralar sonucunda öldü. Oğlu Küçhig ise batıya İrtis tarafına kaçtı.⁵⁶ Savaştan sonra ele geçirilen Camuka'nın kendi isteği ile öldürüldüğü gizli tarihte yazılıdır.⁵⁷ Artık Timuçin, Mogolistan'daki tüm kavimlerin mutlak hakimiydi. 1206 yılında toplanan kurultayda, bu konumu onaylandı ve kendisine Tingiz Han ünvanı verildi. Moğolca Deniz anlamına gelen Tingiz ismi halkların farklı telaffuzu ile değişerek Cengiz şeklini aldı.⁵⁸

Cengiz Han'ın memleketinde yazı ile iş görme, Naymanlar itaat altına alındıktan sonra başladı. Nayman Han'ın mühürdarı Tayang, saray kâtibi idi. Uygur Taşatun, Cengiz Han için de aynı görevi yapmaya başladı. Taşatun, Cengiz Han'ın oğullarına Uygur yazısıyla okuma yazma öğretmeye memur edildi. Meşhur tarihçi Cüveynî,

⁵² Kış mevsiminden yeni çıkmış olmaları ve atların bu sebeple zayıf ve güçsüz durumda bulunmalarından dolayı Timuçin'in birlikleri ne şekilde hareket edecekleri konusunda kararsız idi, bkz. Temir, *a.g.e* , s. 113.

⁵³ Cengiz Han yasaları ilk kez bu sırada düzenlenmiş idi. Temir, *a.g.e* s. 114.

⁵⁴ Bahaaedin Ögel, Moğolların Gizli Tarih adlı eserde yaptığı incelemeler sonucunda Cengiz han döneminde güneş, kutlu Burkan kaldun Dağı ve bayraktan başka bir şeye saçı ve kurban vermediklerini tespit ettiğini belirtmektedir., bkz. Bahaaedin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 2000, C. VI, s. 221.

⁵⁵ Gizli Tarih'te Nayman Hanının kadın gibi korkak olduğu tasvir ediliyor. Savaş sırasında da onun bu zayıf tarafını bildiği belirtilen Camuka'nın, savaşta Moğol askerlerinin kahramanlıklarını destani bir şekilde anlatarak, Nayman Han'ın korku ateşini körüklediği aktarılmaktadır. Gizli Tarihte, korkusu artan Nayman Hanı'nın birliklerinden uzaklaşarak dağa tırmandığı tasvir ediliyor. Camuka, Naymanlar'dan birliklerini çekerken Timuçin'e haber gönderip şöyle demiştir. "Dostuma söyleyin! Tanghan sözlerimle aklını oynatıp, korkudan dağın tepesine çıktı. Ağızla (sözle) öldürülebilecek derecede korkarak, dağın tepesine çıktı. Dostum dayan! Onlar dağa tırmanıyorlar." Temir, *a.g.e* , s. 123. Ancak Gizli Tarihte Camuka'nın neden Cengiz Hana bu şekilde destek olacak tarzda davrandığına ilişkin her hangi bir açıklama yer almamaktadır.

⁵⁶ Marshall, *a.g.e* s. 14.

⁵⁷ Temir, *a.g.e*, s. 133.

⁵⁸ Gizli Tarihte Cengiz unvanını Timuçin'e Bozkır savaşları esnasında verildiği kaydedilmektedir. Fakat, Cengiz Han'a ilişkin bütün incelemeler, bozkıra hâkim olduktan sonra kendisine Cengiz unvanının verildiğini kaydetmektedir.

Tatarlar'ın kendilerine ait orijinal alfabelerinin ve yazılarının olmadığını belirtir. Nitekim Moğollar da yazılı metinler Uygur harflerinin kullanılmaya başlamasından sonra ortaya çıkmaya başladı. Yasa yani Moğollar'ın ananevi kanunlarını yazıya geçirebilmek için de Moğol gençleri Uygurlar'dan okuma yazma öğrenmek zorunda kalmışlardı.⁵⁹ Ancak bu duruma rağmen Uygur hocaların Moğol gençlerine yönelik öğretimin mahiyeti hakkında bilimiz pek azdır. Uygur yazısının kullanıma başlamasının ilk olumlu neticesi, ananevi Moğol kanunlarının yazıya geçirilmesi oldu.⁶⁰

Cengiz Han'ın kendi çabasıyla topladığı ve bir araya getirdiği Orta-Asya'daki tüm kabileler, dalgaların ona karşı yön değiştireceğinin ilk belirtisi gözükür gözükmez, adeta parmaklarının arasından kayıp gidiyordu. Bu oynaklık, onun yalnızca askeri stratejilerini değil, birleşmiş Moğalistan'ın politik yapısını düzenlemek konusundaki fikirlerini de biçimlendirdi. Yaşadığı acı deneyler, ne yakın akrabalarına, ne de boylara güvenemeyeceğini göstermişti. Bu insanlar Timuçin'i kağan seçebilir, ama ertesi yıl terk edip gidebilirlerdi. Artık bu eski geleneklerin bozulması, kavimsel grupların dar çerçeveli çıkarları yerine siyasi birliğin daha büyük gereksinimlerinin düşünülmesi gerektiğini Timuçin de gayet iyi bilmekteydi.⁶¹

Kabile liderlerine gösterilen sadakat, daima çeşitli koşullara bağlı ve güvenilmez bir olguydu. Bu nedenle Moğolistan'da insanlar arasında iki temel ilişki biçimi gelişti: Anda ve Nöker düzeni.⁶² Cengiz Han ayrıca "keşik" adıyla bilinen yeni bir koruma sistemini de geliştirdi. Timuçin Moğolistan'ın hakimi olunca, her biri bin adet askerden meydana gelen on gruptan oluşan, 10.000 kişilik bir koruma birliği (Hassa Ordusu) kurdu. Keşik sistemiyle, ilerlemeleri eski kabilesel sadakatler yerine yeni imparatorluk hükümetine bağlılıkla sağlanan genç savaşçılar yetiştiriliyordu. Cengiz Han özellikle geçmişte güvenilmez olduklarına inandığı bir kabilenin tüm askerlerini birbirinden ayırıp farklı bölüklere dağıtıyordu. Böylece zamanla eski kabilesel bölünmeler unutuldu. Bu yeni sistemde hiç kimse özel izin verilmedikçe bulunduğu bölükten bir başkasına geçemezdi, zira bu düzene aykırı hareket edenlerin çarptırıldıkları ceza

⁵⁹ Barthold, *a.g.e.*, s. 411. Grousset, *a.g.e.* s. 212'de, bunu Moğol hükümdarlığının nüvesi olarak görmektedir.

⁶⁰ Nasturi hocalarının talebelerine Hıristiyanlığın temel akidelerini öğrettikleri gibi, Uygur Budist hocaları da muhtemelen kendi dinlerinin esaslarını Moğollar'a öğretmişlerdi. Barthold, *a.g.e.*, s. 415.

⁶¹ Marshall, *a.g.e.* s. 15.

⁶² Nökerlik düzeni için bkz: Vladimirtsov, *a.g.e.* s. 25. Temir, *a.g.e.* s. 140.

idamdı. Cengiz Han tarafından meydana getirilen bu yeni düzende disiplin kuralları oldukça katıydı ve askerler bireysel olarak değil, bir bütün olarak savaş talimleri yapıyorlardı. Yağmacılık yapmak amacıyla sırayı bozmak ve özel kavgalara girişmek de yasak kapsamı alanına sokulmuştu. Cengiz Han'ın amacı orduyu her Moğol savaşçısının sadakatinin odak noktası yapmaktı. Kendisi de, ordunun bir bütün olarak sadakatinin toplandığı noktaydı. Mutlak otokrasi anahtar kavramdı. Cengiz'in akrabalarının hiçbir otoritesi yoktu. İmparatorun emirlerini yerine getiren bir memurdan farkları yoktu.⁶³

Cengiz Han'ın “keçe çadırlarda yaşayan tüm halkın efendisi” olarak seçilmesinden kısa bir süre sonra, genel kanunlardan oluşan “Büyük Yasa”sını hazırladığı söylenir.⁶⁴ Bozkır İmparatorluğunu kuran kişinin, kendi hükümetinin oluşturulduğunu göstermek için belirli buyruklar çıkarması adettendi. Cengiz Han'ın yarası öylesine kabul gördü ki, kendisinden önceki tüm göçer kabile şeflerine kıyasla, üstün bir yönetici ve yasa koyucu olarak kabul edildi.⁶⁵ 1206 yılından sonra hazırladığı yasa da, Moğolların din konusundaki hoşgörülerini yüceltiyor, rahipler ve dinsel kuruluşlar vergi kapsamına alınmıyor, casusluk, ordudan firar, hırsızlık, zina ve –tüccar için- üçüncü kez iflas etmek gibi suçlara ölüm cezası getiriliyordu. Dereler ve ırmaklar canlı varlıklar kabul edildiğinden, akarsularda yıkanmak ve su kaynaklarına işemek yasaklanıyordu.⁶⁶ Cengiz Han'ın bilgeliğinin ve gelecekte imparatorluğun nasıl yönetilmesi gerektiği konusundaki fikirlerinin kanıtı olan Yasa, imparatorluğun kurumsal temeli haline geldi.⁶⁷

1206 kurultayını izleyen üç yıl boyunca Cengiz Han, yabancı topraklara karşı herhangi bir saldırı düzenlemedi. Cengiz Han ülke içindeki direnişlere son verdikten sonra tüm dikkatini imparatorluğunu genişletmeye harcadı. İstila edilecek ilk ülke Çin

⁶³ Barthold, *a.g.e.*, s. 416.

⁶⁴ Cengiz yasaları için bkz: Vladimirtsov, *a.g.e.* s. 25. Temir, *a.g.e.* s. 140. Curt Alinge, *Moğol Kanunları* (Çev. Coşkun Üçok), Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Yay. , Ankara 1967.

⁶⁵ Göçebe kavimler Cengiz Han'ı efsanevi Oğuz Han'ın tekerrürü olarak kabul ediyorlardı. Togan, *a.g.e.* , s. 106.

⁶⁶ Türklerde su, her çağda son derece saygın ve mukaddestir. Asya bozkırlarında hayvan sürülerinin ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli yer değiştirmek zorunda olan Türk ve Moğol toplulukları, birbirleri ile karşılaşılıyor ve bu temaslar esnasında kültürel olarak birbirlerinden etkileniyorlardı. Eski Türklerde suyu kirletmek günah sayılmaktaydı. Su ile ilgili Türkler'in ve Moğollar'ın inançları için bkz: Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1995, TTK Yayınları, C. II. , s.327; Jean Paul Roux; *Türkler'in ve Moğollar'ın Eski Dini*, İstanbul 1994, s. 114 – 117.

⁶⁷ Marshall, *a.g.e.* s. 17.

oldu. Çünkü Orta-Asya'daki göçer atlı kavimler ne zaman etki alanlarını genişletmek isteseler, önce işe buradan başlardı.

Cengiz Han'ın Çin Seferleri

Moğol etkisinin genişlemesi ilk olarak 1209'da, Uygurlar'ın Karahitaylar'la olan ilişkilerine son verip, Cengiz Han'ın emrine geçmeyi önermeleriyle başladı. Üstelik Uygur ülkesi, özerk bir şekilde devlete bağlandı ve "beşinci oğul" olarak kabul edildi. Benzer bir ilişki; Hsi- Hsia bölgesindeki Tangutlarla'da kuruldu. 1207'de ganimet amaçlı bir seferden sonra 1209'da ilk kez Tangut başkenti kuşatıldı. Bu tarihte Moğollar'ın henüz istihkâmların ardından savaşanlara karşı geliştirebildikleri etkili bir stratejileri yoktu. Bu konudaki yetersizliklerine rağmen Moğollar yine de isteklerini Tangut kralına kabul ettirdiler. Yapılan anlaşmaya göre Tangutlar, gerekli olduğu zaman Moğollara yardımcı birlikler gönderme sözü vermişlerdi. Ayrıca Tangut kralının kızı ile Cengiz Han evlendirilerek aralarındaki ilişki güçlendirildi.⁶⁸

Cengiz Han, 1211 yılında Çin'e yönelik olarak düzenlediği seferleri başlatıncaya kadar uluslararası alanda hemen hiçbir etki meydana getirmedi. Geleneksel uygulamalara paralel şekilde, evvelâ Çinliler'den para ve benzeri ayrıcalıklar elde etmeye çalışarak işe başladı. Ancak, daha sonra Kin hanedanlığı, Moğol saldırısına askeri güçle karşı koymaya karar verdi. Kin Hanedanlığı, istihkâmlarla güçlendirilmiş kentler yanında, güçlü bir süvari ordusu ve gerektiği zaman silahaltına alınacak piyade birlikleri oluşturmuştu. Cengiz Han, Kin topraklarına büyük bir ordu ile girdi. Askerlerini, her biri ayrı yönlerde ilerleyip yollarına çıkacak küçük kasaba ve köyleri yağmalayıp yok edecek şekilde bölüklere ayırdı. Üstelik Moğollar Huan-erh-tsui'de korkunç büyüklükteki bir Kin ordusuyla karşılaştılar. Cengiz Han, son derece kalabalık olan bu ordu karşısında alelacele çekilmek yerine saldırmayı yeğledi. Birkaç saat gibi kısa bir sürede 70.000 kişilik bir orduyu neredeyse son ferdine kadar imha ettiler.⁶⁹ Kısa süre sonra da Cuci, bugünkü Pekin yakınındaki başkent Chun-tu kapılarına dayandı. Ancak Moğollar, kuşatma konusunda deneyimi olmadıklarından geri çekilmek zorunda kaldılar.

⁶⁸ Grousset, s. *a.g.e.* 223.

⁶⁹ Dokuz yıl sonra savaş alanından geçen Taoist rahip, savaş meydanında hala insan kemiklerinin bulunduğunu Cengiz'e bildirmiştir. Marshall, *a.g.e.* s. 22.

Cengiz, güçsüz bir devlet olan Kıtaylar ile de ittifak kurdu. Bu ittifak Kin hanedanlığına, kuzeydoğudan da tehdide maruz kaldığını ve kuşatma altına alındığını hissettirecekti. Kıtaylar'la birlikte Cengiz bir kez daha saldırıya geçtiyse de serseri bir okla yaralanınca sefer birdenbire sona erdi.

1213 sonbaharında Moğollar bölgeye üçüncü kez geldiler. Kin Hanedanlığının başkentine geldiklerinde, ele geçirilemeyecek kadar sıkı bir koruma altında olduğunu görüp güneye yöneldiler. 1213 yılında Çin topraklarından dönerken binlerce insanı kılıçtan geçirdiler. Büyük miktarda ipek, altın ve gümüş gibi ganimetler ve köle olarak yüzlerce genç kız ve oğlanı da ele geçirmişlerdi. Ne var ki bölgede sık rastlanan veba salgımına yakalanan Moğol askerleri, Chung-tu kentini kuşatmak için bir araya geldiğinde, zafer kazanmış bir ordudan çok paçavralara bürünmüş serserileri andırıyorlardı. Moğolların içinde buldukları bu sıkıntılı vaziyete rağmen Kin imparatoru, ülkesindeki bazı iç çekişmeler sebebiyle ani bir kararla Cengiz Han'a barış yapmak istediğini bildirdi. Moğol ordusu biraz daha altın ve ipek ile birlikte, 500 köle daha alarak çekildi.

Çin'den ayrıldığı sırada Cengiz Han, Kin hanedanına mensup bir prenses ile evlenmeyi kabul etti. Kin imparatoru Moğollar gittikten sonra sarayı Sarı Irmak'ın güneyindeki K'ai-feng kentine taşımaya karar verince bu karara sinirlenen Cengiz, söz konusu davranışı güven duygusunun yıkılması olarak yorumladı. "Anlaşılan sözüme güvenmiyor ve barıştan yararlanıp beni aldatıyor!" diyerek 1214 sonbaharında Moğollar, Kinli ve Kıtay askerlerinin katılımıyla kalabalıklaşmış bir orduyla, Chung-tu kentini kuşattılar. Moğollar bu kenti ele geçirmek için ne kadar uzun süre kuşatmak gerekiyorsa, o kadar kalmak niyetindeydiler. İmparatorları kendilerini terk ettiği için hüsrana uğramış halk, Moğolların vereceği cezadan korktuklarından kent duvarlarının ardına sığındı ve dehşet verici bir yoksulluğun pençesine düştü. Ayların geçmesiyle açlıktan yamyamlık belirtileri gösteren halk, ne kadar uzun süre dayanırlarsa Moğollar'ın vereceği cezaların o kadar şiddetleneceğini fark ettiler.

1215 ilkbaharında Cengiz, kuşatmayı bir generaline devretmişti. Yaz başında Moğollar Cengiz başlarında olmadığı halde kente girdiklerinde, halkın en büyük korkusu gerçeğe dönüştü. Chung-tu yerle bir edildi. Kentin akıbeti, yıkıma dair haberler, bölgedeki tüm sarayları titretti. Chung-tu'nun ele geçirilmesiyle, Moğolların

önemli bir askeri güç olmanın yanı sıra, inanılmaz boyutlarda yıkımları gerçekleştirebilen bir yapıya sahip oldukları ilk kez ortaya çıkmıştı. Batı Asya'nın en büyük İslam imparatorluğunun lideri olan Hârizmşah'ın elçisi, yangın ve kıyımdan sonra bölgeyi dolaşınca sokakların insanların yağlarıyla kaplandığını ve her tarafta iskeletlerin yığıldığını rapor etmişti.⁷⁰

Aslında Moğolların gerçekleştirdiği bu büyük yıkımın altında bir yöntem yatıyordu. Cengiz Han, komşularının kendisine baş eğmesini savaşa gerek kalmadan halletmek istiyordu. Bu nedenle Moğollar, kendilerine direnen halkları asla affetmiyor ve böyle davranan şehirleri ele geçirdiklerinde içinde yaşayan canlıları; kedi ve köpeklerle varıncaya dek katlediyorlardı. Savaşarak ele geçirdikleri kentlerde, yaşananları diğer şehirlere anlatmalarını temin etmek düşüncesi ile yalnız birkaç kişinin kaçıp kurtulmasına izin veriyorlardı. Ancak Moğol kıyımına uğrayan kentler yalnız direnen şehirlere ibaret değildi. Sayıca çok kalabalık olan şehirlerin kolay bir tarzda yönetimini temin için de bazen kent halkının tamamına yakını öldürüyorlardı. Tüm bu psikolojik savaş taktikleri sayesinde Cengiz Han, askeri başarılarının diğer ülkelere ve halklara bir ihtar olacağını ve bu sayede ordusuna karşı direnmeden boyun eğeceklerini düşünüyordu. Nitekim Koreliler 1218'de Cengiz'e bağlılıklarını bildirirken, bunu diğer halklara yapılan muamelelerden almış oldukları mesajı bir yanıt olarak gerçekleştirdiler. Chung-tu'nun düşmesiyle Kuzey Çin'deki yöneticiler teslim oldular. Ne var ki Kin ülkesinin tümüyle fethi yaklaşık 20 yıl sürdü.

Cengiz Han'ın Batıya Yönelik Seferleri

Çin seferinden sonra Cengiz, daha batıda olup bitenlerle ilgilenmeye başlamıştı. Öte yandan Chung-tu'nun düşmesiyle Hârizmşah II. Alaaddin Muhammed de Cengiz'le temas kurmaya karar vermişti.⁷¹

Hârizmşah, Özbekistan topraklarında yer alan imparatorluğu, Kutbeddin Muhammed adlı bir Türk komutandan devralmıştı. Bu sayede Muhammed Hârizmşah kurulu büyük bir orduya da sahip olmuş ve bu gücü kullanarak Horasan'a doğru topraklarını genişletmişti. Hârizmşah 1210'da, Maverâünnehir yöresinin fethini tamamlamıştı. Emrindeki devlet adamları tarafından II. İskender olarak ilan edilen

⁷⁰ Marshall, *a.g.e.* s. 24.

⁷¹ Barthold, *a.g.e.*, s. 412.

Hârizmşah, kendisini “Allah’ın seçtiği bir hükümdar” olarak tanımlamaktaydı. Yaklaşık 500.000 nüfusu ile Hârizmşah Devleti’nin başkenti Semerkant, Asya’nın en görkemli kentlerinden biri haline gelmişti.

Hârizmşah, kolay yoldan zaferler kazanmaya alıştığından, zorluk ve sıkıntıları hesaba katmaksızın Çin’i fethetmeyi ciddi şekilde kafasına koymuştu. Fakat, Moğollar’ın Kin’lere karşı kazandığı zaferlerin haberlerini alınca bu planı askıya aldı. Üstelik Bozkırda ortaya çıkan bu yeni güç konusunda rapor hazırlamak üzere görevlendirilen elçi, Chung-tu’nun yerle bir edilmesine tanık oldu. Ancak öte yandan Cengiz Han’da, Muhammed Hârizmşah’ın ününü duymaktaydı.

1216’da Cengiz Han, altın, yeşim taşı, fildişi ve beyaz deve tüyünden dokunmuş pelerinler gibi armağanlar taşıtan üç kuryeyi Semerkant’a gönderdi. Armağanlar bir mektup eşlinde sunuldu. Mektupta şu ifadelerin yer aldığı söylenir:

“Sana bu armağanları gönderiyorum. Senin gücünü ve imparatorluğunun büyüklüğünü biliyorum ve seni en sevgili oğlum olarak görüyorum. Sen de benim Çin’i ve kuzeyindeki tüm Türk uluslarını ele geçirdiğimi biliyor olmalısın. Benim ülkemde askerler karınca kadar çoktur, gümüş madenlerim vardır ve başka topraklara gereksinimim yoktur. Bu nedenle halklarımız arasında ticareti geliştirmenin ikimizin de çıkarına uygun olacağını düşünüyorum.”⁷²

Cengiz Han’ın mektubunda, daha güçlü olan Hârizmşah’a oğlum demesinin pek de gizlenmemiş bir hakaret olduğu açıktır. Bu davranışının ardında bir maksadın olduğu aşikârdır. Nitekim Moğol Tarihçileri de Cengiz Han’ın batıya saldırmasının bir an meselesi olduğunu bildirirler. Fakat bu duruma rağmen ilk kıvılcımı çakan Hârizmşah olacaktır.

1218 yılında ticaret anlaşması yürürlüğe girdikten sonra, Moğol ülkesinden gelen 450 Müslüman tüccar, sınır kenti Otrar’da durduruldu. Hârizmşah valisi İnalçuk Hayır Han, tüccarların casus olduğundan kuşkulananarak –ki bunda muhtemelen haklıydı– tümünü kılıçtan geçirtti ve mallarına el koydu. Cengiz Han’ın, tazminat istemek amacıyla Hârizmşah’ın sarayına gönderdiği üç elçiden biri öldürüldü ve diğer ikisinin sakalları yakılıp gönderildi.

⁷² Marshall, , a.g.e s. 26.

Bu davranışın savaşa davetiye çıkaracağını Hârizmşah da biliyordu. Belki de saray halkının etkisinde kalarak, bu putperest atlıları kolayca yenerek, tüm Asya'nın karşı konulmaz efendisi olacağına inanıyordu. Ne de olsa yalnız Mâverâünnehir bölgesinde 400.000 kişilik bir ordusu vardı. Bu orduya ilave olarak yedek birliklerden oluşan askeri güçleri imparatorluğun her yanına dağıtılmıştı. O dönemde hiçbir yerde Hârizmşah orduyla kıyaslanabilecek başka bir askeri güç bulunmuyordu. Fakat niyeti ne olursa olsun, bu kibirli, mağrur ve kendini aldatan hükümdar, Doğu İslam dünyasının başına gelecek en korkunç felaketlerden birine yol açmayı başardı.

Cengiz Han güçlü Hârizmşah ile savaşa girmeden önce, Naymanlar'la yapılan savaştan sağ olarak kurtulan ve Karahitaylar'ın başına geçerek hükümdar olan Küçlük meselesini çözmek için bir generalini görevlendirdikten ve yine 1208'de mağlup ettiği Merkitler'in isyan tehdidini başka bir generali ile bertaraf ettikten sonra, Hârizmşah meselesine el attı. Sübedey'in komutasındaki 30.000 Moğol askeri, Merkitler'i kovalarken, Celâleddin'in birlikleriyle karşılaştılar ve Moğol ordusu dağ geçitlerinden gerilemek zorunda bırakıldı.⁷³ Ancak bu karşılaşma Muhammed Hârizmşah'ın gözünü korkutmaya yetti ve Moğollar ile açık alanda savaşmama kararı almasına sebep oldu.

Muhammed Hârizmşah'tan farklı olarak, oğlu Celâleddin Hârizmşah, doğuştan gelen bir komutanlık yeteneğine sahipti. Muhammed Hârizmşah birliklerini Sir-Derya hattı ile Mâverâünnehir'in müstahkem mevkiileri arasında bölüştürmüş ve dağıtmıştı. Bunun sonucunda, Moğol ordusu karşısında sahip olduğu sayısal üstünlüğüne rağmen her belirli noktada rakip ordu karşısında sayıca az konuma düşmüştü. Celâleddin Hârizmşah ise, Moğollar'a fırsat vermeden saldırıya geçmenin daha yararlı olacağını savunuyordu, Fakat Sübedeyin birlikleriyle gerçekleştirdiği karşılaşmadan gözü korkan Muhammed Hârizmşah oğlunun fikirlerini kabul etmedi. Üstelik Muhammed Hârizmşah Celâleddin'e, yalnız sınırlara bir saldırı olması durumunda Moğollar'la çatışma yetkisi vermişti.

Hârizmşah'a yönelik savaş planlarına yardımcı olması için Cengiz Han, en kıdemli generallerini kurultaya çağırdı. Bu, Moğollar'ın, şimdiye kadar yaptıkları en geniş kapsamlı askeri harekât olacaktı. Cengiz Han tüm enerjisini savaş planları yapmaya harcadığı sırada, eşlerinden biri tarafından, imparatorluğun geleceğini de

⁷³ Grousset, *a.g.e.*, s. 233.

düşünmesi konusunda ısrarla uyarıldı. Cengiz oğullarından kimin tahta geçeceğini teker teke düşündükten sonra, Ögedey’de karar kıldı. Diğer üç oğlu, kardeşlerinin başa geçmesine karşı çıkmayacaklarına dair söz verince, bu konu sonuca bağlanmış oldu.

Doğu bozkırlarında yaşayan on binlerce erkek, sürülerini bırakıp orduya katılmak için emir almıştı. Hârizmşah ülkesine sefer düzenleyen Moğol Ordusu’nun asker sayısı 150.000- 200.000 kişi civarındaydı. Bu rakam Moğolların o tarihe kadar topladığı en kalabalık orduydü. Moğol ordusu dörde bölündü. Birinci bölüğün komutası Cengiz ile Sübedey’in elinde idi, ikinci bölük Ögedey ile Çağatay, Üçüncü bölük Cebe, sonuncusu ise Cuci’nin kumandasında idi. Tangut kralıyla yapılan anlaşmada yer alan hükümlere göre istenen askeri yardım, Tangut kralı tarafından reddedildi.

1219 sonbaharında ilk saldırı 2. birliklerin 50.000 kişilik kuvvetle Otrar’ı kuşatmalarıyla başladı. 3. ve 4. birlikler bu arada güney sınırlarını koruyan düşman kuvvetlerini etkisiz hale getirip Mâverâünnehir bölgesini ele geçirmek için 20.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Bütün gözler onların üzerinde iken Cengiz Han asıl birlikleri sessiz sedasız Moğolistan’dan çıkarıp, Seyhun nehrini aşarak Mâverâünnehir bölgesine girdi. Cengiz’in komuta ettiği birlikler güneye inmek yerine batıya yönelmiş ve birdenbire gözden kaybolarak. adeta buhar olup yok olmuşlardı.⁷⁴

Aslında Cengiz, askerlerini, Kızılkum Çölü üzerinden gizli bir yol izleyerek Hârizmşah topraklarının kuzeydoğusuna götürmekteydi. Bu bölgenin aşılması olduğuna inanılmaktaydı, ama Moğolların yol gösterebilecek deneyimli bir rehberi vardı. Düşmana göre böyle bir ordu yoktu. Oysa ordu 1220 Mart’ında düşman hattının yaklaşık 650 km gerisinde ortaya çıktı ve Buhara halkı birdenbire kentin kapılarına dayanmış Moğol kuvvetlerini karşılarında buldu. Türk garnizonu kent kapılarından dışarı fırladı, savaşarak kendilerine yol açmak istedilerse de tümü imha edildi. Kent halkı karşı koymadan teslim oldu.

12. yüzyılda “İslam medeniyetinin merkezi” olarak kabul edilen Buhara’ya giren Cengiz, kentin talan edilmesi için hiçbir engel kalmamasını sağlamak için, tüm sivil halkın üstlerindeki giysilerden başka her şeyi geride bırakarak kentten çıkmalarını emretti. Şehrin yağma edildiği esnada çıkan yangın tüm kenti yok etti. Buharalı binlerce

⁷⁴ Marshall, *a.g.e* s. 28-30.

kadın ve çocuk daha sonra diğer kentlerde olduğu gibi arabalara yüklenerek köle olarak Moğolistan'a gönderildi.⁷⁵

Moğollar, şehir sakinlerinin önemli bir kısmının kaçmasına, Buhara'nın geçirdiği felaketi çevreye yayacakları düşüncesiyle izin vermişti. Amaç, Hârizmşah'ın başkenti Semerkant halkını dehşete düşürüp morallerini çökertmekti. Bir yıl kadar direneceği tahmin edilen başkent beş gün sonra düştü. Cengiz Han ve askerleri daha önce Semerkant'a benzer bir yer görmemişlerdi. Tüm sokakları dolaşip çeşmelerden su içtiler, egzotik meyvelerin ve şerbetlerin tadına baktılar. Kentteki 30.000 kişilik Türk garnizonu ise tümüyle katledildi. Sivil halk gruplara ayrıldı. Kadınlar tecavüz edildikten sonra, köle olarak gönderildiler. Din adamlarına el sürülmedi, esnaf ve zanaatkârların tümü Cengiz Han'ın sarayında çalıştırılmak üzere Moğollar'ın ana yurduna gönderildi. Otrar kentinin surları da beş ay sonra aşıldı. Bu şehirde de halkın neredeyse tümü kılıçtan geçirildi. Otrar valisinin gözlerine ve kulaklarına kızgın gümüş dökülerek öldürüldü.

Muhammed Hârizmşah, Cengiz'in ordusunun elinden kaçmayı başardı. Oğlu Celâleddin, istilacılarla savaşması için babasına dil dökmüş ama Hârizmşah kulak asmamıştı.⁷⁶ Cengiz Han, kaçan sultanın ardından Cebe ve Sübedeyi gönderdi.⁷⁷ Celâleddin'in amacı ise Moğolları durdurabilmektir. Celâleddin'i yakalama görevini Cengiz Han, oğlu Tuluy ile birlikte yükledi. Afganistan'a giren Cengiz Han, Pakistan'ı geçtikten sonra İndus Nehrini aştı. Bu harekât esnasında Belh ve Nişâbur da yerle bir edildi. Celâleddin savaş boyunca yakalanamadı. Onun kahramanlığından cesaret alan bazı kentler⁷⁸ ayaklanmaya kalkıştı. Bu ise Moğollar'ın gazabını daha da arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Moğollar, bir hafta boyunca Herat halkını kılıçtan geçirdiler, kale dışında kentte taş üstünde taş kalmadı.⁷⁹

⁷⁵ İbn'ül Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih*, İstanbul 1987, C. 11, s. 314-318.

⁷⁶ Barthold, *a.g.e.*, s. 447.

⁷⁷ Sultan Kazvin'den Karun'a giderken yolda Moğol askerlerine rastladıysa da, Moğol askerleri tarafından tanınmamıştır. Barthold, *a.g.e.*, s. 450.

⁷⁸ Harzemşah'ın hizmetinde bulunan Timur – Belik adında bir bey, Celaleddin'den önce Moğollar'a karşı bir takım başarılar elde ettiyse de o dönemde bundan haberdar olunamamıştı. Barthold, *a.g.e.*, s. 443.

⁷⁹ Marshall, *a.g.e.* s. 30.

Sübedey, Azerbeycan ve Gürcistan'daki Hıristiyan krallığına saldırdıktan sonra Rusya'ya girdi. Bundan sonra, Alanlar, Çerkesler, Kıpçaklar'a saldırıldı. Moğollar ortak Rus kuvvetlerini 1223'te feci bir şekilde mağlup etti.

Cengiz Han'ın komutasındaki ordu açısından İndus Nehri'ne varınca askeri harekât tamamlanmış oldu. Haberciler Hârizmşah'ın hükümdarı Muhammet Hârizmşah'ın öldüğünü bildirmişlerdi. Sultanın ordusu yok edilmiş ve onun oğlu Celâleddin artık bir tehlike olmaktan çıkmıştı.⁸⁰ Cengiz Han, Hindikuş dağlarının güneyindeki ovalara çekilerek ünlü Taoist rahibi Ç'ang Çohen'i yanına çağırttı. Karakterine hiç uymayan felsefi bir ruh hali içinde, kendisinin ölümlü oluşuna dair sorularla meşgul olmaya başlamıştı. Taoist bilgenin, ölümü sonsuza dek erteleyecek bir iksir bilip bilmediğini merak ediyordu. Ç'ang Çohen böyle bir iksiri elbette bilmiyordu, ama onun bilgeliğinin tesirinde kalan Cengiz, Taositler'e çok değerli ayrıcalıklar tanıdı. Bu ruh hali içinde 1222 sonbaharında Mâverâünnehir bölgesine geçti ve bir süre Buhara'da kaldı. Din adamlarının İslam'ın yüceliğine dair vaazlarını dinledi. Fakat her yıl Mekke'ye yapılan Hac ziyaretini gereksiz buldu.⁸¹ Semerkant'a varınca imamlara camilerde kendisi için dua etmelerini emretti, ama bu kentte uzun süre kalmayıp 1223 ilkbaharında Moğolistan'a doğru yolculuğuna başladı. 1225'te ganimetlerle yüklü kervanları ve upuzun köle kuyrukları ile Cengiz, sonunda evine vardı.

Cengiz Hanın Son Seferi

Cengiz Han Hârizmşahlara yönelik sefere çıkmadan önce, Kin Hanedanlığına karşı yapılan savaşta yerine bıraktığı komutan ölmüş ve Moğol askerleri Moğolistan'a geri dönmüştü. Kin Hanedanlığı Cengiz'in ele geçirdiği toprakların büyük kısmını geri almıştı. Çin'e düzenlenmesi gereken seferden önce halledilmesi gereken daha da önemli bir konu vardı. Mâverâünnehir seferine çıkarken, Tangut Kralı Cengiz'e asker vermeyi reddetmişti. Bu cezasız kalmaması gereken bir eylemdi. Moğolların batıl inançları oldukça fazlaydı. Cengiz aldığı kötü işaretlere rağmen, intikam hissi en güçlü dürtü olduğu için, 1226 yılında ordusunun başına geçti. Cengiz Han seferin başlamasından birkaç ay sonra, av sırasında atından kötü bir biçimde düştü. Hekimler çok ciddi bir

⁸⁰ Harzemşah Devleti ve Cengiz'in bu devlete düzenlemiş olduğu askeri hareketlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. İbn'ül Esir, *a.g.e.* s. 308-352.

⁸¹ Marshall, *a.g.e.*, s. 31.

şekilde yaralandığını anlayıp, iyileşinceye kadar savaşı ertelemesi için dil dökmüşlerdi. Ancak çektiği acıyı askerlerinden gizleyen Cengiz Han hekimlerin teklifini reddetti.

Tangut seferi ile ilgili olarak Çinli tarihçiler, Farslıların Mâverâünnehir'deki savaş hakkında yazdıklarına benzer şeyler aktarmış, korkunç katliam sahnelerini, inanılmaz yıkımı ve ortalığa cesetlerin yığıldığı savaş meydanlarından bahsetmişlerdi. Bu zafer Cengiz Han'ı pek sevindirmede. Çünkü birkaç hafta önce Cuci'nin öldüğünü haber almıştı.

1227 yazına gelindiğinde, Tangutlar'a karşı sürdürülen savaş sona ermek üzereyken, artık hem kendisi hem de doktorları Büyük Han'ın sonunun yaklaştığını biliyorlardı. Cengiz oğullarını yanına çağırdı. Battaniyelere sarıldığı halde ateşin karşısında titriyordu. Yüksek ateşten sayıklar bir vaziyette: "Benim soyumdan gelenler altınlara bürünecekler, en iyi etleri yiyecekler, en harika atlara binecekler, kollarına en güzel kadınları alacaklar ve bunların hepsini kime borçlu olduklarını unutacaklar." Sonunda bir ara kendine geldiğinde, en küçük oğluna bu savaşın nasıl yürütülmesi gerektiğini anlatacak kadar gücüne kavuştu. Oğullarından Kin hanedanlığına karşı yapılacak savaşı sürdürecekleri sözünü aldı ve seferin nasıl düzenleneceğini uzun süre tartışılar.

Cengiz Han 1227 Ağustos'unda öldü. Emirlerine uyularak, kent kapıları açıldıktan sonra, Moğol ordusuna Cengiz Han'ın ölmüş olduğu açıklandı. Askerler ellerinde kılıçları ile kente girdiler ve kimseye acımadılar. Surların içinde yaşayan tüm canlılar öldürüldü.

Moğolların komutanlarını bozkıra geri götürmeleri haftalar aldı. Yolda tabutu gören herkes "öbür dünyada efendilerine hizmet etmeye" gönderiliyordu. Cengiz Han, bir zamanlar Tengri'nin kendisine hitap ettiği Burkan Kaldun dağında, yakınında Onon, Tuula ve Kerülen nehirlerinin çıktığı bir mevzide gömülmeyi vasiyet etmişti. Geleneğe göre Moğol ulusunun asıl ataları olan Mavi Kurt ile Sarı Geyik bu dağın yakınında çiftleşmişti. Prenslerin ve elçilerin gelip saygılarını sunmaları için Cengiz Han'ın tabutu üç ay bekletildi ve onunla birlikte mücevherlerle süslenmiş, Noyan'ların ve kumandanların ailelerinden kırk tane güzel kız seçildi ve en iyi atlarından da kırk tanesi hep birlikte kurban edilerek gömüldü. Sonra bin atlı mezarın üzerinde dolaşıp izlerin

yok edilmesini sağladı. Kısa sürede dağın eteği yeni çıkan bitkilerle örtüldü ve Cengiz Han'ın son istirahat yeri bozkıra karıştı.

Sonuç

Asıl ismi Timuçin olan Cengiz Han, kabileler arası kanlı mücadelelerin, yağmaların ve kaosun hüküm sürdüğü bir coğrafya dünyaya gelmiş, kendisine miras olarak intikal eden hemen hiçbir şey olmamasına rağmen, kendisini önce bir kabile lideri olarak öne çıkarmayı başarmış ve ilerleyen dönemde de düşmanlarını birer birer ortadan kaldırarak Moğolistan'da siyasi birliği kurmuştur. Moğolistan'ın siyasi birliğinin kurmasının ardından kendisine Tingiz (Deniz) unvanı verilmiş ve bundan sonra Cengiz Bozkır'da siyasi hâkimiyeti tesis eden seleflerinin siyasetlerine uygun şekilde Çin'e sefer düzenlemiş ve bu coğrafyayı da Moğol egemenliği altına almaya başlamıştır. Cengiz Han'ın Çin'e yönelik askeri seferler düzenlemeye başladığı sıralarda aynı coğrafya ile ilgilenen başka bir devlet ve hükümdar da bulmaktaydı. Hârizmşah Devleti'nin Sultanı Muhammed Hârizmşah, kendi döneminin en kalabalık ordularına sahip hükümdarıydı ve adını tarihte şerefle anılan bir isim haline getirmek için kendisinden evvel hiçbir Müslüman idarecinin gerçekleştiremediği Çin'i İslam coğrafyasına kazandırma idealini gerçekleştirmeye adanmıştı. Öte yandan Cengiz Han'da Doğu-Asya'daki başarılı askeri harekâtlarının ardından gözünü Batı Asya'ya doğru çevirmişti. Dolayısıyla dönemlerinin en dikkat çekici askeri güçleri olan Moğollar ile Hârizmşahların çatışması bir noktadan sonra kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak yine de bu iki devletin çatışmasına yol açan gelişmelere Hârizmşahlar sebep oldular. Hârizmşah ülkesine gönderdiği tüccar kfilesinin ve elçilerin maruz kaldığı muamelelerin intikamını almak bahanesi ile saldıran Cengiz Han, yalnız bu devleti ve ülkesini istila etmekle yetinmedi. Hârizmşah ülkesini istila eden Cengiz Han, Kafkasya'ya ve Karadeniz'in kuzeyine gönderdiği ordu birlikleri ile de bahsi geçen tüm coğrafyayı hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Böylece Asya'nın büyük bir bölümünü ele geçiren Cengiz Han, tarihin en fazla toprak ele geçiren hükümdarı olma payesini elde etmiştir.

KAYNAKLAR

ALİNGE, Curt, *Moğol Kanunları* (Çev. Coşkun Üçok), Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Yay. Ankara 1967.

BARTHOLD, V.V. , *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (Haz: H. D. Yıldız), Ankara 1990.

- BOORSTIN, J. D. , *Keşifler ve Buluşlar* (çev: Fatoş Dilber), Ankara 1996.
- CERREHOĞLU, İsmail, “Ye’cüc Me’cüc ve Türkler”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XX, Ankara 1975, s. 97-125.
- CİPOLLÀ, M. C. , *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği* (çev: T. Temiz), İstanbul 1998.
- GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1993.
- İBN’ÜL ESİR, *El Kâmil Fî’t-Tarih*, İstanbul 1987, C. 11, s. 308-352
- İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi”, *SBF Dergisi*, C.XIV/1, Ankara 1958, s. 69-94.
- İNAN, Abdülkadir ; “Nayman Boyunun Soyu Meselesi”, *Bellekten*, C. XXIV/96, Ankara 1960, s. 539-545.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Cengiz Han”, *İ. A. Eskişehir* 1997.
- MARC, Pierre-Stano Dusık, *Olağan Üstü Gezileriyle Marco Polo*, (çev: Gülderen Pamir), İstanbul 1995.
- MARSHALL, Robert, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, (çev: F. Doruker), İstanbul 1996.
- ÖGEL, Bahaeedin, *Türk Mitolojisi*, TTK Yayınları, C. I-II, Ankara 1995.
- ÖGEL, Bahaeedin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX C. , Ankara 2000.
- ROUX, Jean- Paul, *Türklerin ve Moolların Eski Dini*, İstanbul 1994.
- TEMİR, Ahmet ; *Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara 1995.
- TOGAN, A. Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- TURAN, Osman ; “Çingiz Adı Hakkında”, *Bellekten*, C. V/19, s. 267-275.
- VLADİMİRSTOV, B. Y. *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, (Çev: A. İnan), Ankara 1987.